

Doktori (PhD) értekezés tézisei

SZILÁGYI LAURA MENTA
KOLOPHÓNI NIKANDROS ALEXIPHARMAKÁJA

Témavezető: DR. PATAKI ELVIRA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika-Filológiai Műhely

Budapest

2021

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Kolophóni Nikandros modern recepciója azt mutatja, hogy a hellénizmus kori tankölteményköltő művei – a mérgekkel és azok gyógymódjaival foglalkozó *Alexipharmaka* és *Thériaka* – napjaink filológusai körében többnyire nem közkedtek. A kutatók nagy része Nikandrost a következőképpen látja és láttatja írásaiban. Nikandros tipikus példája a hellénizmus kori költők második generációjának, amely kissé automatikusan és néhol eltúlozva követte az első generáció által meghatározott esztétikai irányokat. Ennek megfelelően furcsa, bizarr, kirívó témákat keresett magának, melyekről – a könyv alapú hellénisztikus kultúrához illeszkedve – prózai szakkönyvekből szedte össze a tudását, vagy, ennyire sem fárasztva magát, egyszerűen versbe ültetett át egy komplett szakkönyvet, Apollodórosét. A toxikológiai téma azonban a figyelemfelkeltésen túl más célt nem szolgált, a költő pedig valójában nem érdeklődött iránta. Ehelyett a formai keretekkel, a megfogalmazás módjával való kísérletezés szándéka az, ami a művek megszületését indokolja. Ez a vállalkozás már önmagában pusztán irodalmi játék, amit alátámaszt a hexameteres formának és az orvosi témának az ellentétessége, a nehéz, homályos nyelvezet, és maga a groteszk témaválasztás is. Ezek a tulajdonságok mind abba az irányba mutatnak, hogy a költemények tanítói-orvosi oldala valójában csak póz, a játék része, és Nikandros első látásra instruktívnak tűnő információi nem hitelesek, nem érdemes őket komolyan venni. Már csak azért sem, mert láthatóan hiányosak (a mértékegységek a receptekből például sokszor elmaradnak), illetve nehezen lehet átlátni az elrendezésük logikáját (pl. a gyógymódok felsorolásánál). Ezeket a meglátásokat nem kellene egyértelműen elítélő kritikaként értelmezni, lehetnének egyszerű ténymegállapítások is, legfeljebb azzal a következtetéssel, hogy Nikandros nem tartozik a legkiemelkedőbb költők közé. A kutatók fogalmazásmódja mégis gyakran azt mutatja, hogy alapvetően kellemetlen olvasmánynak tartják a *Thériakát* és az *Alexipharmakát*: ha mint mellékes összetevői a görög kultúrának, érdekesek is valamilyen szinten, valójában a legtöbb filológus szemében inkább érdektelenek, sőt elkerülendők.

Az értekezés első részében ennek a modern recepciónak az okait vizsgálom, s a kolophóni költőről szóló szakirodalom ismertetése közben igyekszem feltárni azokat a szempontokat, amelyek alapján a nikandrosi tanköltemények többnyire negatív megítélés alá esnek. Ennek a viszolygásnak az okait ugyanis olyan olvasói-filológusi elvárásokban véljük felfedezni, amelyek nem mindig reálisak, s amelyek folyton visszatérő motívumokként rendre megjelennek a Nikandros-kutatók írásaiban.

Miután ezen, a tanköltemény tudományos hitelességét kétségbevonó álláspontokat igyekszem megcáfolni, a disszertáció második részében azt mutatom be, hogyan harmonizál egymással az orvosi téma és a költői eszköztár. Noha a Nikandros-kutatók többsége a tanköltemények e két elemét egymással ellentétesnek értékeli, a jelen dolgozatban azzal a feltételezéssel elemzem sorra az *Alexipharmakában* található költői eszköztárt, hogy azokkal a tanköltemény szerzője a tudományos-tanítói vonalat és a költőiséget egyszerre képes elősegíteni. A dolgozatot záró fejezetében a költőnek az *Alexipharmakában* kibontakozó világvéleményét és értékrendjét elemzem.

II. Módszertan

A dolgozat első felében a szakirodalmi tételek bemutatása időrendben következik, hogy követni lehessen azok egymásra hatását, illetve a nikandrosi megítélés kronológiai ívét. Ez a történeti megközelítés a vizsgálat végén lehetővé teszi, hogy a szakirodalmi szövegekben megjelenő érveket Nikandros ellenszenvet keltő volta mellett – filológiai módszerrel feltérképezve – úgy rendszerezzük, hogy azok háttére egy-egy adott motívumhoz köthetően magyarázható, illetve vitatható legyen. A filológusok szakirodalomban kinyilvánított ellenérzését a nikandrosi

művekkel kapcsolatban öt elemre bontottam, s ezek szerint vizsgáltam: téma, műfaj, nyelv, hitelesség és világkép. Ezek mindegyike kivált valamilyen reakciót az olvasókból, és néha önkéntelenül is a negatív megítélés irányába hatnak – akár tudatosítják és kimondják ezeket az indokokat a kutatók, akár csak az utalásaikból, megjegyzéseikből lehet rájuk következtetni.

A disszertáció következő részében (*Apológia*) ezeket a motívumokat veszem szemügyre, egyrészt vizsgálva azok okait, hátterét; másrészt az *Alexipharmaká*ból vett példákkal árnyalva, illetve ellensúlyozva azokat. Ehhez igénybe veszek olyan, a kutatók által gyakran mellőzött szempontokat is, mint a hellénizmus kori orvosirodalom vizsgálata, vagy a verses formának a korszak művelődéstörténetében betöltött szerepének a hangsúlyozása. Az elemzés során igyekeztem mindig szem előtt tartani az *ideális olvasó* fiktív alakját, aki inkább tetszéssel, mint elutasító vonakodással veszi kézbe a tankölteményt: a modern ellenszenv okainak felfedezése után minél inkább el kell tőlük vonatkoztatni, amennyiben olyan elvárásokból fakadnak, amelyek a saját korunk ideáira vagy személyes elképzeléseinkre vezethetők vissza, ám nem érvényesek Nikandros korának az olvasóira. A másik kiindulópontom, hogy noha a legtöbb kutató a *Thériakát* és az *Alexipharmakát* egyként kezeli, a két tanköltemény elemzését nem választja szét, a két tanköltemény valójában egymástól egészen eltérő természetképet tár elénk: a *Thériaká*ban a mérgezések a vadállatok aktív, támadó magatartásából erednek, s így a természet veszélyes, ijesztő oldalát szemléltetik. Az *Alexipharmaka* fejezeteiben ugyanakkor a természet szerepe passzív, és a toxikológiai esetek inkább az ember tudatlanságából fakadnak, ezeket az ember idézi elő magának. Emiatt a két tanköltemény hangulata, a bennük kirajzolódó világkép is nagy különbséget mutathat.

Az értekezés második és harmadik részében a tanköltemény fejezeteit olvasva és elemezve kiemelten fókuszáltam az *Alexipharmaká*ban található költői eszköztárra (a szerkezeti megoldásokra, a listára, a variáció alkalmazásra, az etimológiára, jelzőkre, érzékszervi hatáskeltésre, az *enargeia* megjelenésére, a természettudományos ismeretekre, földrajzi kitérőkre és a mitológia, illetve az aitiológia szerepére); illetve bizonyos, a költő világképét meghatározó motívumokra (a hangulatkeltő eszközökre, a szerző halálképére, természetszemléletére, vallásosságára utaló elemekre, továbbá arra, hogy mely emberi értékek emelkednek ki olyanokként, amelyek a költő személyének fontosak, elsődlegesek lehettek).

III. Eredmények

1. A Nikandrosszal foglalkozó szakirodalmat vizsgálva a modern kutatóknak a kolophóni költő tankölteményeivel kapcsolatos ellenérzését öt motívumra találtam visszavezethetőnek. Ezek: (1) a művek toxikológiai témája; (2) a tankölteményi műfaj iránti modern értetlenség; (3) a költői-szakmai nyelv nehézkessége; (4) a tanítói hitelesség kétségbevonható volta; (5) végül a tanköltemények sötét hangulata, illetve a szerző negatív világképe. Ezek alaposabb vizsgálata azt mutatja, hogy a tanköltemények kedvezőtlen megítélése mögött a hellénisztikus költészettel kapcsolatos sztereotípiákon túl anakronisztikus elvárások és modern ideák, illetve a kritikusok személyes ellenérzései is húzódnak. A kulturális háttér feltérképezése – jelen esetben a párhuzamos orvosirodalomnak, illetve a kortársaknak a költészethez és tudományhoz való viszonyulásának a vizsgálata – azonban nagyban hozzásegít ahhoz, hogy a számunkra furcsának és taszítóknak tűnő nikandroszi jellemzőket a kor olvasójának a szemszögéből nézve könnyebben elfogadjuk és természetesként kezeljük. Az öt motívumot sorra véve tehát a Nikandros-kutatók nézetei a következőképpen árnyalhatók vagy vitathatók.

1.1. A tanköltemények többnyire hatásadásznak vagy orvostudományi szempontból marginálisnak tekintett témája magyarázható egyrészt a korszak orvostudományában észlelhető szakosodási folyamattal, illetve

a farmakológia, az orvosi botanika és a toxikológia előtérbe kerülésével; másrészt azzal, hogy a mérgezés veszélye valóban fennállt és valós félelemként élt az ókori görögök mindennapi tudatában.

1.2. Érdemes megfontolni, hogy az ókori befogadók számára a vers és a próza egyáltalán nem állt olyan távol egymástól, ahogyan azt egy mai olvasó látja. Az írás-olvasás tanulásában és a későbbi, irodalmi, grammatikai és retorikai tanulmányok során az ókori tanárok alapvetően verses szövegekhez nyúltak. A problémát a másik oldala felől közelítve azt a kérdést is feltehetjük magunknak, hogy a modern olvasó számára miért nem vonzó a tanköltemény. Dalzell rámutat arra, hogy a költészetről alkotott képünket, amely az érzelmekre és a szubjektív én megnyilatkozásaira koncentrál, a romantika korából örököltük. Ezt az örökséget nagyon nehéz levetkőznünk, amikor a korábbi korszakok költészetével foglalkozunk: a líraiság és a tanítás hasznossága egyszerűen nem tűnik összeegyeztethetőnek. Ennek a romantikus örökségnek a tudatosítása segíthet bennünket, hogy (az ókori befogadók szemével nézve) a tartalmat és a formát ne egymással harcoló elemekként kezeljük, ahol végül a forma nyer a tartalom rovására. Feltehetően maga a költő is olyan közönséget képzelt el a műveinek, amely egyszerre tudja értékelni a megfogalmazás játékosságát és az ismeretek komolyságát – de legalábbis nem tekinti őket egymást kizáró jellemzőknek.

1.3. A nikandrosi szövegek érthetőségével kapcsolatban gyakran megjelenik a vád, miszerint a tanköltemények nyelvezete homályos, nehezen érthető: a homérosi szavak váltakozása a neologizmusokkal, az önkényesen átalakított szóalakok, az enigmatikus jelzők és a hiányos mitológiai utalások, ha olvashatatlanná nem is, de frusztrálóvá és orvosi célokra használhatatlanná teszik a műveket. Sok kutató látja úgy, hogy Nikandros a túlzott játékossággal, a túldíszítettséggel és a pedáns metrikával éppenséggel felborítja azt a finom és könnyed harmóniát, amely a hellénizmus nagyjainak a poétikáját jellemzi. Ennek a túlzásnak, a mérték elvetésének az érzete az, amely több filológusnak bosszúságot és türelmetlenséget okoz.

A két tankölteménnyel behatóbban foglalkozó filológusok azonban utalnak a nikandrosi szóalkotások analóg voltára, illetve a homérosi szókinccsel való párhuzamaira, így az *Alexipharmaka* és a *Thériaka* nehézkes szövegezésére vonatkozó vádak árnyalhatók azzal a megállapítással, hogy a kolophóni költő célközönsége feltehetően epikus szövegeken tanult olvasni, így sem a homérosi szókinccs, sem a kötői fogalmazás nem állította őt különösebb problémák elé. Ha feltételezzük továbbá, hogy a művek alapvetően orvosi közönségnek szólnak, akkor a szakmai *terminus technicusok* jelenléte sem tűnhet meglepőnek a nikandrosi tankölteményekben.

1.4. A nikandrosi tanító szándék, ill. az orvosi szakértelem megkérdőjelezése rendre megjelenik a szakirodalomban, amellyel kapcsolatban a kutatók számos érvet felsorolnak. Ezeket az érveket a következőképpen csoportosítottam: a) a nyelvi formák a tudományos tartalom rovására érvényesülnek; b) hiányosságok c) sürgős esetben nem praktikus; d) a tanköltemények elrendezése nem logikus; e) furcsa gyógymódok, különös hozzávalók; f) a címzett kiléte zavaros; g) nem-tudományos elemek; h) a költő szakértelmének kétes eredete. Ezen, a nikandrosi hiteltelenséget erősítő érvek ellen az *Alexipharmaka* szövegének az elemzésével, illetve a hellénizmus kori orvosi irodalomnak a vizsgálatával a következő megállapításokat lehet tenni.

a) Noha Nikandros elvár az olvasóitól némi figyelmességet, illetve, hogy valamelyest ismerjék az allúziók tárgyát képező irodalmi szövegeket és az orvosi szakszavakat, a költői megfogalmazás azonban nem a tudományosság ellenére érvényesül, hanem sokszor éppen azt segíti elő.

b) A legtöbbet hangoztatott érv a tanköltemények orvosi célokra való használhatósága ellen, hogy a tankölteményben a mennyiségekre vonatkozó adatok gyakran elmaradnak. Totelin azonban a hippokratészi farmakológiával kapcsolatban hívja fel arra a figyelmet, hogy tekintettel az individuális orvosi esetek

különbségeire – ahol az orvosnak mindig aktuálisan kellett eldöntenie, hogy az adott beteg körülményeihez képest milyen gyógyszert milyen arányban alkalmazzon – a gyógymód-receptekben a hozzávalók mennyisége ritkán van pontosan megjelölve. Alaposan megvizsgálva, hogy a hippokratési receptekből jellemzően mely elemek maradnak el, arra jut, hogy ezeknek az elemeknek az ismeretét a szerzők elvárták a célközönségüktől. A receptlistákban nagyon ritkán tüntetik fel az elkészítés pontos módszerét és a hozzá alkalmazandó eszközöket, illetve az összetevők mennyiségét.

c) A kutatók a praktikusság hiányára elsősorban a nyelvi bonyolultságból következtetnek. A megközelítést azonban, amely az olvasótól elvárt képességeket a szöveg alapján próbálja behatárolni, itt is lehet alkalmazni: az olyan jellemzőkből, amelyek a gyógymódoknak a sürgős esetekben való használhatósága ellen szólnak, levonható a következtetés: ezeket a szövegeket nem az ilyen vészhelyzetekben használták. A receptek használhatóságához – ugyanúgy, ahogyan a kortárs hippokratési írások esetében is – az olvasónak már előzetesen ismernie kellett a szövegeket, mert azoknak a minél lassabb és alaposabb átolvasása biztosította a bennük való eligazodást. Az *Alexipharmaka* és a *Thériaka* csak ilyen felhasználás alapján válhatott a gyakorló orvosok számára praktikussá.

d) A nikandrosi hitelesség ellen a következő érv a tanköltemények elrendezésére vonatkozik: a méreglistákban nem fedezhető fel semmilyen rendszer, s ha mégis, akkor az inkább költői (pl. variáció), mint tudományos célokat szolgál. Az egyes fejezeteken belüli rendszerre vonatkozóan azonban több támpontunk is van. Először is, a fejezetek világosan mutatnak egy hármas tagolású elrendezést (a mérge megnevezése, tünetek, gyógymódok). Az *Alexipharmaka* további elemzésekor azt láthatjuk, hogy a tünetek, illetve a gyógymódok listáiban felfedezhető több rendezési elv is. A szimptomáknak a testrészek szerinti sorrendje, ahol a mérge hatását a lenyeléstől a testben való elterjedéséig végigkövethetjük, könnyű átláthatóságot kölcsönöz a tünetleírásoknak. A kötőszavak használata alapján az is hamar világossá válik, hogy mind az egyes receptek között, mind a recepteken belül (a hozzávalókat tekintve) bőségesen találkozunk a választást felkínáló variációkkal, ami felveti a lehetőségét annak, hogy a költő figyelembe vette, hogy egyes összetevőkhöz bizonyos esetekben könnyebb hozzáférni. Látunk példát arra, hogy a könnyebben elkészíthető receptek kerülnek előre, vagy éppen a frissebb hozzávalókból állók, néhol pedig különbséget lehet tenni az egyszerűen beszerezhető és a luxuscikkeknek számító anyagok között.

e) Nikandros első látásra furcsának ható hozzávalói a mai medicina vizsgálatai szerint gyakran bizonyulnak hatásosnak. A korszakban a luxusreceptek iránti megnövekedett kereslet érthetővé teszi továbbá mind a hippokratési gyűjteménynek, mind a nikandrosi tankölteményeknek azon vonását, hogy ritka, egzotikus, sokszor furcsának ható, vagy csak nagy nehézségek árán beszerezhető alapanyagok alkotják a receptjeik egy részét. Ahogyan a hippokratési írások is mutatnak némi érzékenységet az alapanyagok elérhetősége iránt, úgy a nikandrosi gyógymódok között is látunk olyan változatokat, amelyek az évszakhoz, az orvos készleteihez és környezeti feltételeihez, vagy éppen a páciens anyagi helyzetéhez való igazodással magyarázhatók.

f) A tanköltemények közönségét több kutató kizárólag a műveltségi, irodalmi játékokban élvezetét lelő olvasókban véli felfedezni. Erre az általános közönségre vagy ideális olvasóra a művek olyan tulajdonságaiból következtetnek, amelyek azt mutatják, hogy a megfogalmazás módja, a szöveg formai oldala sokkal fontosabb a költőnek – és így nyilván a közönségének is –, mint a tartalom. A tanköltemények jellemzői – amely jellemzők közül sok igaz a kortárs orvosi szövegekre is – azonban azt mutatják, hogy ideális olvasójuk számára nemcsak az epikus-hexametrikus szövegek ismerősek, hanem a farmakológiában is járatos annyira, hogy a „hiányzó” információkat ki tudja egészíteni. Mindez elegendő a művek első elolvasásához; de mind az esztétikai élvezet

eléréséhez, mind az orvosi célokra való felhasználásukhoz az szükséges, hogy az olvasó többször, alaposan áttanulmányozza a szövegeket, hogy azoknak minél több rétegét felfedezze és megértse, illetve, hogy minél több információt meg tudjon jegyezni belőlük.

g) A mitológiai kitérők és a paradoxonok közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy ezek nem csupán a szórakoztatást célozzák, hanem egyrészt rejtett utalással gyakran rávilágítanak valamilyen tudományos információra is, például egy adott növény ismertebb nevére vagy földrajzi lelőhelyére; másrészt a közismert mitológiai vonatkozások felidézése az olvasó számára könnyebbé teszi ezen információk befogadását. A kutatók azon álláspontja, hogy mindenféle költői eszköz alkalmazása, sőt önmagában a tankölteményi hagyomány követése azt jelzi, hogy a tudományos téma nem fontos, érzékelhetően eleve megkérdőjelezi bármely tudományos tartalom és poétikai forma hiteles ötvözésének érvényét, azaz általában a tankölteményi műfaj hitelességét. A szakirodalomban található ellentmondásosságot továbbá az jelzi, hogy a kutatók mind a hagyomány követését, mind az attól való eltérést, a variációt úgy értékelik, mint ahol a költői forma minden másnál előbbre való, míg a tudományos tartalom eltörpül.

h) Totelin többször is hangsúlyozza, hogy a szakértő fogalma az ókori orvoslás, főként a farmakológia terén meglehetősen tágan értelmezendő. Egyrészt a gyógyítók több típusba sorolhatók: a bábák, a gyökérvágók, a gyógyszerkereskedők és a különféle gyógyító istenségek papjai mind ide tartoznak – és mindegyik olyan szakértőnek számított, akitől a hippokratészi írók maguk is szívesen vettek át információkat. Másrészt a laikusok, magánemberek is képezhették magukat, és így az ő szakértelmük is elfogadottá vált. Ezek a megfigyelések azt mutatják, hogy noha a szakkönyvek olvasóitól a szerzők elvárták azt a gyakorlati háttérrel, amellyel nyilván maguk is rendelkeztek, ezeket az ismereteket azonban sokféle tapasztalati úton el lehetett sajátítani, s így a könyvekből szerzett információk és az önképzés különféle módozatai (vagy a valamely mestertől kapott útmutatás) jól kiegészítették egymást. Minthogy az a fajta intézményes oktatás, amely napjainkra jellemző, nem létezett az ókorban, a szakértő meghatározása is képlékeny maradt. Nem indokolt tehát a mi szakértő-fogalmunkat Nikandros korára visszavetíteni és a tanköltemények hitelességét olyan elképzelések alapján megítélni, amelyek a II. századi olvasók részéről talán fel sem merültek.

1.5. A legtöbb kutató szerint a komolytalanság a tanköltemények egészét áthatja: a költő, úgy tűnik, a játékoságra való törekvésében nem tisztel sem tudományosságot, sem tanító szándékot, s ez a játékosnak szánt, de keserűen ironikussá váló megközelítése a komoly dolgoknak végül is Nikandros passzivitását, kiüresedett értékrendjét, pesszimista világképét tükrözi. A kutatók közös kiindulópontja, a hiteltelenség feltételezése kizárja a tankölteményeknek az orvosi téma felőli megközelítését. Bár a tünetlisták részletessége, az emberi szenvedés alapos megfigyelése és plasztikus láttatása esztétikai megközelítésből ijesztőnek, hatásvadásznak és groteszknek tűnhet, orvosi szempontból azonban igen hasznos funkcióval bír, hiszen ennek a segítségével az orvos akkor is képes megállapítani a mérgezés eredetét, amikor a beteg maga nem tudja azt megnevezni.

A nikandrosi műveket az ideális (orvos) olvasó szempontja felől ritkán közelítik meg. Mindazok, akik használhatatlannak és hiányosnak tartják Nikandros gyógymódjait, nem az *ideális olvasótól* elvárt tudásra fókuszálnak (a szöveg alapján következtetve annak jellegére), hanem az *ideális szakkönyvről* alkotott előzetes képük alapján ítélik meg a tanköltemények használhatóságát, vagy inkább használhatatlanságát. Nikandros ideális olvasója azonban feltehetően értékeli a tanköltemények valamennyi elemét, legyen az költői vagy tudományos – vagy a kettő egyszerre. Ahhoz, hogy értékelhesse, érdeklődnie is kell ezek iránt és nyitottsággal közelednie a

témához, a műfajhoz, a nyelvi játékokhoz, a költőiséghez. Ha feltételezzük, hogy az ideális olvasó élvezetét leli mindezekben, akkor a modern megközelítés *nem ideális* voltát kellőképpen kifejezi a művek negatív megítélése.

2. A dolgozat következő részében az *Alexipharmakában* fellelhető három réteg– nevezük ezeket tudományosnak, költőinek és nevelőinek – összefonódását mutatom be. A hagyományosan pusztán költői eszközként kezelt elemek ugyanis valójában gyakran segítik a költemény orvosi mondanivalójának, illetve a rejtett tartalmának, a szerzői értékrendnek a közlését is. Az *Alexipharmakából* idézett szemelvények elemzése során a következők megállapíthatók.

2.1. A mű rendszerezését az esztétikai-költői célok, a tudományos elvek, illetve a világról való tanítás, nevelés szándéka is motiválja. A szigorú orvosi elv mellett, amely szerint a szerző csak belsőlegesen ható mérgeket sorol fel, és azokat az ismertetés-tünetleírás-gyógymódlista sorrendjében tárgyalja, helyet kap az asszociáció és a variáció is.

2.2. A listákkal Nikandros egyrészt esztétikai élvezetet okoz, másrészt tudást közvetít, választási lehetőséget biztosít, a gyógyítás különböző módjaira rávilágít. A két cél összefonódása, illetve a listák fejezetzáró pozíciója reményt kelt az olvasóban a gyógyítással, a gyógyulással kapcsolatban.

2.3. A variáció és azon belül a változatos kifejezések alkalmazása újfent több célt ötvöz magában: az esztétikai funkció betöltésén túl orvosi utasítások és a szerzői értékrendre utaló tartalmak is felfedezhetők bennük.

2.4. Alapvetően inkább az érdekesség kategóriájába sorolhatók azok az apró betétek, amelyekben rejtetten etimológiai magyarázatok találhatók. Ezeket *aition*oknak is tekinthetjük, amennyiben az egyes növények vagy állatok elnevezéseinek az okát keresik, ugyanakkor sokszor biológiai, botanikai tudást is közvetítenek.

2.5. Nikandros a jelzőkkel valóban alakítja a költemény általános hangulatát, ám ez nem merül ki annyiban, hogy az többnyire sötét és kellemetlen, hanem a témától függően (tünetek vagy gyógymódok) lehet komoly és félelmetes, vagy éppen reménykeltően pozitív. Az esztétikai hatáskeltésen túl a jelzők ismeretterjesztő funkcióval is bírnak.

2.6. Tudományos szempontból a tünetleírások plasztikussága észszerűen megokolható az orvosi *autopsia* igényével: ahhoz, hogy a mérgezésekkel foglalkozó gyógyító fel tudja állítani a diagnózist, olyan alapossággal kell ismernie, illetve megfigyelnie a szimptomákat, amilyen alapossággal Nikandros leírja őket. Szintén a tanköltemény tudományos témájával indokolható a mérgező anyagok, illetve a mérges állatok bemutatása során alkalmazott érzékszervi hatáskeltés. A szerző a mérgeket az ízük vagy a szaguk alapján gyakran valamely más, hétköznapi anyaghoz hasonlítja.

2.7. Az *enargeiát* alkalmazó képek nemcsak díszítő elemekként funkcionálnak a tankölteményben, hanem egyrészt megkönnyítik az olvasó számára az éppen tárgyalt tünet elképzelését, másrészt a maguk hétköznapi egyszerűségével oldani tudják a komoly orvosi témából fakadó feszültséget.

2.8. A természettudományos kitérők illusztrálják a leginkább, hogyan tud a szerző a költői eszközzel technikai tudást is átadni. Ha ugyanis Nikandros pusztán díszítésként illesztette be ezeket a költeménybe, az olvasóitól akkor is egyértelműen azt várta, hogy érdekesnek és akár hasznosnak is találják majd őket. A betétek azonban nemcsak a szerző sokrétű érdeklődéséről árulkodnak, hanem arról az értékrendi álláspontjáról is, hogy a tudás, az ismeretszerzés nagy fontossággal bírt számára.

2.9 A tanköltemény földrajzi utalásaiból egyértelműen kiolvasható a költőnek Klaroshoz való személyes kötődése. A mitológiával átítatott földrajzi meghatározások által Nikandros továbbá többszörösen is kapcsolatot

teremt közönségével: az egy földrajzi térben élő, azonos mitológiai múltat valló, a hellén kultúra áldásait egyként ismerő és élvező görögség öntudata érezhető a tanköltemény ezen kitérőiben.

2.10. A mítoszok nikandrosi előadása gyakran a legszörnyűbb történetekből is inkább a tanulságot, vagy az embereke nézve hasznos következményt nyomatékosítja. A közös görög mítoszvilág valamely hősére, vagy egy isten, félisten történetére tett utalások az *Alexipharmaka* tizenöt kitérőjében vannak jelen, amelyek egy-egy jellemző motívum köré csoportosítva a költő komoly és végeredményben derűs világnézetéről árulkodnak. Az istenek és félistenek ugyanis gyakran az emberiséget fenyegető szörnyek legyőzőiként szerepelnek az idézett mítoszokban. Ezek a félelmetes lények tehát nem a költő jelenében élnek, immár nem a természet fenyegető elemei, csak a mítikus múlt szereplői, mintegy távoli indokot szolgáltatva egy-egy növény vagy állat eredetéhez vagy valamely istennel való kapcsolatához.

3. A dolgozat utolsó fejezetében a nikandrosi világnézet tárgyalása azon a feltételezésen alapszik, hogy az *Alexipharmaka* elemzése során a költőnek a természethez, az emberhez, s általában a világhoz való viszonya megragadható, és az elszórt utalások alapján ezekről akár egységes képet is alkothatunk. Az elemzés során az alábbi állításokat teszem.

3.1. A gyógyítás ígérete állandóan jelen van a költeményben: a tanköltemény alapvető mondanivalója, hogy kellő tudással és aktív fellépéssel minden probléma megoldható. A gyógyítással kapcsolatos reményeket ösztökélendő, Nikandros gyakran *explicite* is biztosítja az olvasót arról, hogy ha követi a leírt utasításokat, képes lesz a mérgezéstől szenvedő embert meggyógyítani.

3.2. A nikandrosi halálképnek a részletes vizsgálata azt mutatja, hogy Nikandros tartózkodik a halál leírásától. Ezt tapasztaljuk a tünetlisták vizsgálata során is: a szimptómák ismertetése csak nagyon kevés esetben végződik a halál megjelenítésével. A halál beálltának a leírása evidens módon azért is marad el a fejezetekből, mert a gyógyítás lehetősége csak addig érvényes, ameddig a beteg él: a ténylegesen az orvoslással foglalkozó tankölteményben ezért nem érdemes és nem is szükséges a tünetek zárásaként a halált feltüntetni. Nikandrosnak a tankölteményből kiolvasható halál-felfogása azonban a kevés utalás ellenére is összetett képet mutat, amely az orvoslással foglalkozó ember szempontjait nagy mértékben figyelembe veszi. A mérgezéstől szenvedő embereknek a haláltól való megmenekítését célzó, tanító, biztató álláspont mellett Nikandrosnál ugyanis megjelenik a halál reális voltának a felismerése, illetve elfogadására ösztökélő magatartás is.

3.3. A nikandrosi természetről, illetve az ember és természet viszonyáról az *Alexipharmaka* passzusaiából igen összetett képet alkothatunk – amelyet messze nem lehet annyival összegezni, hogy a természet a költő bemutatásában félelmetes és veszélyes az ember számára. Böven találunk példákat a természeti szépséget megragadó, illetve a természet hasznos és az ember számára jótékony oldalát bemutató részletekre. Az állandó isteni jelenlét szintén pozitív következményekkel jár a halandók részére, s az ember legfontosabb feladata az ismeretek szerzése – ahhoz, hogy a természet kínálta előnyöket valóban a saját hasznára tudja fordítani; illetve ahhoz, hogy tisztában legyen a saját korlátaival, ami a természet erőit, s kitágítva: a világrendet illeti. Nikandrosnál az ember tehát nem feltétlenül háborúskodik a természettel, ahogyan azt a Nikandros-kutatók elemzéseiből láthattuk, hanem ha kellő ismerettel rendelkezik róla, tudja, mely elemei veszélyesek és melyek hasznosak, akkor képes vele és benne élni.

3.4. A nikandrosi vallásosság a mű több szintjén is megjelenik: az istenekről szóló mítoszok felidézése első pillantásra csak felületes dísznek, bevett költői eszköznek tűnik. Nikandros az olymposi isteneket hagyományos módon, a közismert mítoszokon keresztül mutatja be – sokoldalú megjelenítésükön keresztül

ugyanakkor mélyebb mondanivalót is közvetít. Az isteni hatalom tiszteletét megkövetelő, szigorú istenkép mellett igen erősen jelen van az egyes isteneknek az emberi civilizációt létrehozó szerepköre is. Ám akármilyen távol is tevékenykedjenek az emberektől az istenek, közben gyakran akár szándék nélkül is alakítják a természetet, és létrehoznak az ember számára áldásos hatású anyagokat. Az *Alexipharmaká*ban megjelenített istenek közül Apollón tekinthető a legfontosabb istenségnek: akár valóban Apollón-pap volt Nikandros, akár nem, a költemény bevezetőjének utolsó sora az Apollón iránti személyes gondolatairól, sőt vallásos érzelmeiről árulkodik. Ezen sor fényében továbbá a többek szerint a költő arroganciáját jelölő *πεῖτα* szó is más megvilágításba kerül. Noha a tanköltemény elején nem találkozunk az isteni segítséget kérő kifejezéssel, Nikandros itt rejtetten mégis jelzi, hogy a művet Apollón segítségével írja *könnyen*. A költő magabiztos fellépése így nem a saját képességeire támaszkodó poéta öntudatából fakad, hanem abból, hogy biztosan tudja, hogy az isteni segítséget már bírja.

3.5. Nikandrosnál az örültség egyrészt a tudás hiányát jelenti, amennyiben a mérgezések előzményéről van szó; a következményeként pedig a bizonytalan mozgással, zavart szemekkel, állatias, vad és korlátok nélküli viselkedésben megnyilvánuló állapotok leírásával találkozunk a tankölteményben. Úgy tűnik továbbá, Nikandros megkülönböztette egymástól a beteg örjöngését és a vallási rítusok okozta örületet, eksztázist: az előbbi az öntudat és a tudás állandó hiányából fakad, és féktelenséggel, mértéktelenséggel, mohósággal jár, amelyet a beteg mások előtt sem szégyell. Az utóbbi ezzel szemben a tudással és öntudattal rendelkező személyeknél is előfordulhat, időleges állapot, amelyet legalizál az adott vallási rítus szentsége.

3.6. Az *Alexipharmaká*ban nem csak az önmagáért való tudás eszméje jelenik meg: amellett, hogy a költő érezhetően örömet leli pusztán a természet egy-egy szeletének a megfigyelésében és költői megjelenítésében, vagy akár az etimológiai szójátékokban, a tudás Nikandrosnál az ember számára a világban való eligazodásának a záloga. A tudásnak az egyik ellentéte Nikandros számára az istenek tiszteletének az elvetése, a *hybris*; a másik a mohó viselkedésben megnyilvánuló esztelenség. Ugyanígy a határok ismeretét, a disztinválás képességét érinti az a fajta tudás, amely alapján valaki el tudja dönteni, hogy mi látszat és mi valóság, mi ártalmas és mi hasznos számára. A tudás pozitív alkalmazása ugyanakkor felruházza az embert a képességgel, hogy minden helyzetben tudja, mit kell tennie. A tudatos, sőt, céltudatos cselekvés, illetve maga a munka így egy újabb érték Nikandrosnál. A tudás ilyen előtérbe helyezése, s a költemény biztató hangneme alapján Nikandros vilásképe nem annyira pesszimistának és sötétnek, hanem éppen ellenkezőleg: pozitívnak és bizakodónak tekinthető.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

„Amennyiben valaki inna a koriander vészes és nehezen gyógyítható italából...” Egy nikandrosi részlet elemzése.

In: Gellérfi Gergő – Hajdú Attila (szerk.): *ENAPTEIA. A Collegium Hungaricum Societatis Europae Studiosorum Philologiae Classicae VII. Országos Konferenciáján (Szeged, 2012. május 22-23.) elhangzott előadások*. Szeged, 2013, 72–77.

Orvos volt-e a mérgezések költője? In: Balázs József - Bojtos Anita - Paár Tamás - Tompa Zsófia - Turi Gergő - Vadász Noémi (szerk.): *Studia Varia. Tanulmánykötet*. Budapest, 2016, 213–225.

A tanköltemény az ókori gyógyászatban: Kolophóni Nikandros *Alexipharmakája* és *Thériakája* az ókori orvosképzésben. In: Munding Márta – Szovák Kornél – Takács László (szerk.): *Techné. A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban*. Piliscsaba, 2018, 243–268.

Könyvszemle. [Floris Overduin: Nicander of Colophon's Theriaca: A Literary Commentary (Mnemosyne Supplements 374). Leiden, Brill Academic Publishers, 2015.], *Antik Tanulmányok* LXII (2018), 111–115.

Some notes on the literature on ancient didactic poetry. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* LV (2019), 261–280.